

KWALITEIT DOET ERTOE!

Aanwijzingen voor effecten op woordenschat- en aandachtsontwikkeling

Een hoge proceskwaliteit bevordert de ontwikkeling van kinderen. Een hoge proceskwaliteit veronderstelt een hoge professionaliteit van medewerkers en hoge professionaliteit veronderstelt ‘warme relaties’ en het inzicht en het vermogen om kinderen niet-schoolse maar wel doelgerichte activiteiten aan te bieden.

Pauline Slot¹

Verschillende buitenlandse studies hebben aangetoond dat voorschoolse opvang en educatie een positieve invloed hebben op de ontwikkeling van kinderen, met name als de geboden opvang van hoge kwaliteit is. Er kunnen twee aspecten van kwaliteit onderscheiden worden. De structurele kwaliteit omvat kenmerken van de groep of de pedagogisch medewerker, zoals de groepsgrootte of het opleidingsniveau van de pedagogisch medewerkers, die als het ware de randvoorwaarden vormen voor de proceskwaliteit. Proceskwaliteit staat voor de emotionele en educatieve kwaliteit van de interacties tussen de medewerkers en kinderen en tussen kinderen onderling, en van de activiteiten die kinderen

aangeboden krijgen. Met name de proceskwaliteit is van invloed op de ontwikkeling van kinderen. In 2009 is er een grootschalig, landelijk onderzoek gestart naar de kwaliteit van voorschoolse voorzieningen, peuterspeelzalen en kinderdagverblijven. Onder de naam Pre-COOL (zie kader) wordt nagegaan wat de effecten hiervan zijn op de sociaal-emotionele, cognitieve en taalontwikkeling van kinderen. Inmiddels zijn er eerste resultaten bekend over het eerste jaar van het onderzoek.

Kwaliteit van voorschoolse voorzieningen

De proceskwaliteit van kinderopvang- en peuterspeelzaalgroepen is op twee manieren onderzocht. Er zijn observaties verricht in een groot

aantal groepen met een internationaal veelgebruikt instrument, de Classroom Assessment Scoring System (CLASS Toddler). De CLASS is op verschillende punten nauw vergelijkbaar met de bekende NCKO-schalen, maar biedt meer mogelijkheden om de educatieve kwaliteit te beoordelen. De CLASS is gebruikt om de emotionele en educatieve proceskwaliteit in kaart te brengen. Bij emotionele kwaliteit gaat het om aspecten als een positieve sfeer in de groep, bijvoorbeeld of er plezier gemaakt wordt en of de pedagogisch medewerkers en kinderen een positieve, affectieve band met elkaar hebben. Ook de mate waarin de pedagogisch medewerker sensitief en responsief reageert op kinderen, interesses en ideeën van kinderen centraal stelt in het aanbieden van spel

en activiteiten, en de wijze waarop de pedagogisch medewerker kinderen ondersteunt in het vertonen van wenselijk gedrag en het functioneren binnen de groep zijn aspecten van emotionele kwaliteit. Onder educatieve kwaliteit wordt verstaan het actief faciliteren van de cognitieve en taalontwikkeling van kinderen door activiteiten aan te bieden die taalrijk zijn en aansluiten bij hun belewingswereld, waarin ze uitgedaagd worden om verbanden te leggen en na te denken, en waarin kinderen individuele feedback krijgen die ze in staat stelt een stapje verder te komen in hun ontwikkeling (het zogenaamde scaffolding principe). Uit de eerste resultaten komt naar voren dat de emotionele kwaliteit van de Nederlandse voorschoolse opvang en educatie over het algemeen ge-

‘Een positieve emotionele sfeer in de groep draagt aantoonbaar bij aan de woordenschatontwikkeling. Voor de ontwikkeling van aandacht blijkt juist de educatieve kwaliteit van belang te zijn.’

> middeld tot hoog is, maar ook dat de educatieve kwaliteit laag tot gemiddeld is. Dit komt overeen met de resultaten van eerder onderzoek van het NCKO. Uit het Pre-COOL onderzoek blijkt dat de educatieve kwaliteit niet alleen varieert tussen groepen, maar ook dat er binnen een groep soms grote verschillen zijn afhankelijk van het type activiteit dat wordt aangeboden. Over het algemeen is er een vast patroon van activiteiten geobserveerd, bestaande uit vrij spel, verzorgingsmomenten en groepsactiviteiten, zoals knutselen of creatief werk, en meer educatief georiënteerde activiteiten zoals voorlezen, puzzelen of een kringgesprek. Wanneer meer in detail gekeken wordt naar de kwaliteit in deze verschillende settings blijkt dat de educatieve kwaliteit het laagst is tijdens vrij spel en verzorgingsmomenten, zoals verschenken of eten en drinken, en het hoogst tijdens (educatieve) groepsactiviteiten. Opvallend is dat tijdens educatieve en creatieve groepsactiviteiten ook de emotionele kwaliteit relatief hoog is. Daarnaast hebben pedagogisch medewerkers een vragenlijst ingevuld over het aanbod van vrij spel, educatieve activiteiten (op gebied van mondelinge taal, ontluikende geletterheid en ontluikende gecijferdheid) en activiteiten om zelfregulatie te bevorderen (praten over gevoelens, plannen maken en verwoorden, terugkijken op activiteiten, samenwerken en wachten op je beurt). De resultaten laten zien dat de meeste activiteiten gemiddeld genomen wekelijks aangeboden worden, maar er zijn grote verschillen tussen groepen. In som-

mige groepen worden er dagelijks educatieve activiteiten en activiteiten gericht op bevordering van zelfregulatie aangeboden, terwijl er in andere groepen juist een grotere nadruk op vrij spel wordt gelegd.

Kwaliteit en ontwikkeling

Er is toenemend bewijs – onder andere uit onderzoek naar de hersenontwikkeling – dat de eerste drie levensjaren een sensitieve fase vormen in de ontwikkeling waarin het fundament voor latere sociale en cognitieve competenties wordt gelegd. Dit betreft met name de ontwikkeling van de vroege woordenschat en de selectieve aandacht, die gezien worden als

de belangrijkste bouwstenen voor de ontwikkeling van latere sociale en cognitieve vaardigheden. De woordenschat die kinderen in de eerste levensjaren verwerven is een belangrijke voorspeller van schoolse vaardigheden op gebied van taal, lezen en rekenen vele jaren later. De ontwikkeling van het vermogen de aandacht selectief op relevante informatie te richten en langdurig vast te houden ligt ten grondslag aan de ontwikkeling van zelfregulatie en executieve functies, zoals werkgeheugen en het vermogen om emotionele impulsen te onderdrukken. Aandacht is daarmee een belangrijke voorspeller van schoolse vaardigheden, zoals lezen en rekenen, en van een positieve

CLASS en onderzoek naar proceskwaliteit

In het eerste artikel in deze serie (BBMP 2014|01) beschrijft Pauline Slot onderzoek naar het gebruik van het observatie-instrument CLASS en de betekenis van dit instrument voor kwaliteitsverbetering. Zij concludeerde: nascholing van pedagogisch medewerkers om hun kennis [...] te vergroten [...], is noodzakelijk maar op zichzelf niet voldoende om de proceskwaliteit te verhogen. Zorgdragen voor borging en implementatie van de opgedane kennis in de praktijk is minstens zo belangrijk.

In dit artikel beschrijft Pauline hoe CLASS is ingezet om aan te tonen dat proceskwaliteit de ontwikkeling van kinderen bevordert. Ook in dit onderzoek worden bewijzen gevonden voor de stelling dat continue professionele ontwikkeling van de medewerkers sterk bijdraagt aan de proceskwaliteit. Als het gaat om de vraag welk kenmerk van de proceskwaliteit het meest effectief is voor het bevorderen van de ontwikkeling, dan concludeert Pauline dat het van belang lijkt te zijn dat medewerkers actief spelactiviteiten aanbieden waarbij zij ervoor zorgen dat er een doel is binnen de activiteit of het spel waar kinderen gezamenlijk naartoe kunnen werken.

werkhouding, aangenaam gedrag en sociale competentie.

In het Pre-COOL onderzoek zijn bij de kinderen op twee- en driejarige leeftijd verschillende tests afgenomen. Eén daarvan is een woordenschattest waarbij kinderen een woord (bijvoorbeeld 'lepel') hoorden en dan uit vier plaatjes het bijbehorende plaatje moesten aanwijzen. Een andere test is een selectieve aandachtstaak waarin kinderen op een computerscherm met plaatjes van olifanten, ezels en beren die visueel sterk op elkaar lijken, zo snel mogelijk alle olifanten moesten aanwijzen. Net als in eerder onderzoek in het buitenland blijkt uit de voorlopige gegevens van ons onderzoek dat kinderen tussen twee en drie jaar een enorme groei doormaken in woordenschat en selectieve aandacht. Ook hebben we gezien dat de proceskwaliteit van de voorschoolse opvang en educatie ertoe doet. Wanneer rekening wordt gehouden met verschillen tussen kinderen in belangrijke achtergrondkenmerken, zoals leeftijd van het kind, het opleidingsniveau van de ouders en de taal die thuis wordt gesproken, blijkt er een positief effect van emotionele kwaliteit op de ontwikkeling van de vroege woordenschat. Een positieve sfeer in de groep met een sensitieve en responsieve pedagogisch medewerker die een affectieve band opbouwt met een kind en die veel persoonlijke interacties heeft met een kind, draagt aantoonbaar bij aan de woordenschatontwikkeling tussen twee en drie jaar. Voor de ontwikkeling van aandacht blijkt juist de

educatieve kwaliteit van belang te zijn. Pedagogisch medewerkers die kinderen stimuleren te redeneren en verbanden te leggen tussen begrippen, en begrippen te relateren aan het dagelijks leven, en die kinderen hierbij adequate feedback geven, bevorderen aantoonbaar de aandachtsfunctie van kinderen. Ook het regelmatig aanbieden van specifieke activiteiten om cognitieve en emotionele zelfregulatie te bevorderen, zoals activiteiten die kinderen stimuleren plannen te maken en te praten over emoties, blijkt een positief effect te hebben op de ontwikkeling van de aandacht. Kinderen van twee die vaker dergelijke activiteiten aangeboden krijgen in de groep zijn een jaar later beter in staat om hun aandacht te richten en de gerichte aandacht vast te houden. Het gaat hierbij zowel om georganiseerde (groeps)activiteiten, zoals spelletjes doen waarbij kinderen op hun beurt moeten wachten, als om het ondersteunen van kind-geïnitieerd spel waarbij kinderen uitgedaagd worden om van tevoren te bedenken wat ze willen gaan doen en hoe ze dat willen aanpakken. Het aanbieden van vrij spel zonder dergelijke doelgerichtheid daarentegen, lijkt eerder een negatief effect te hebben op zowel de woordenschat als de aandacht. Dit hangt waarschijnlijk samen met de manier waarop vrij spel in de praktijk vaak vormgegeven wordt. Bij vrij spel is er meestal weinig begeleiding of stimulering door de pedagogisch medewerkers. Het zijn vaak momenten waarop de pedagogisch medewerkers allerlei noodzakelijke huis-

houdelijke taken verrichten of bezig zijn met verzorgingsroutines, zoals luiers verschonen van de jongere kinderen in de groep. Veel meer dan toezicht houden is dan eigenlijk niet mogelijk. Voor uitgebreide gesprekken met kinderen over het spel of kinderen uitdagen plannen te maken en met elkaar samen te werken en te overleggen, is er vaak geen gelegenheid. Het komt dan ook regelmatig voor dat kinderen tijdens vrij spel doelloos rondzwerven en soms zelfs ruzie maken. Op basis van de observaties die zijn verricht, blijkt dat zowel de emotionele als de educatieve kwaliteit tijdens vrij spel lager is dan tijdens begeleide educatieve en creatieve (groeps)activiteiten. >

Over Pre-COOL

Pre-COOL is een landelijk onderzoek naar de effecten van kinderopvang en voorschoolse educatie op de ontwikkeling van kinderen. Het onderzoek wordt uitgevoerd door een consortium van onderzoekers van de Universiteit Utrecht, het Kohnstamm Instituut en het ITS. Er zijn zo'n 2900 kinderen bij betrokken waarvan op twee, drie- en vierjarige leeftijd allerlei gegevens zijn verzameld over de sociaal-emotionele, cognitieve en taalontwikkeling. Deze gegevens komen voort uit directe metingen van het ontwikkelingsniveau en uit rapportages van ouders en pedagogisch medewerkers. Daarnaast zijn er allerlei gegevens verzameld van de peuterspeelzalen en kinderdagverblijven die de kinderen bezoeken. Er zijn observaties verricht in 276 peuterspeelzaal- en kinderdagverblijfgroepen en er zijn 375 vragenlijsten ingevuld door pedagogisch medewerkers die tezamen een compleet beeld geven van verschillende aspecten van kwaliteit.

‘De resultaten suggereren dat een te sterke nadruk op educatieve activiteiten met een schools karakter overrechts zou kunnen werken, evenals een te sterke nadruk op het omgekeerde, namelijk vrij spel.’

> Vanuit deze optiek is het aannemelijk dat het aanbieden van veel vrij spel eerder een negatief dan positief effect heeft op de ontwikkeling van woordenschat en aandacht. Of dit ook geldt voor andere ontwikkelingsdomeinen, zoals de sociaal-emotionele ontwikkeling, is nog niet bekend en moet nader onderzocht worden. Een andere voorlopige bevinding van het onderzoek is dat het aanbieden van schoolse educatieve activiteiten op het gebied van taal, geletterdheid en rekenen geen positief effect heeft op de ontwikkeling van woordenschat en aandacht, althans niet als het gaat om kinderen in de leeftijd van twee tot drie jaar. Hoewel educatieve activiteiten, en daarbinnen het stimuleren van redeneren en verwoorden, de aandachtsontwikkeling van kinderen positief lijkt te beïnvloeden, zou dit niet moeten betekenen dat er een zwaarder accent op schoolse vaardigheden komt te liggen – niet in deze leeftijdsfase tenminste. Zulke schoolse activiteiten kunnen al gauw tot te sturend gedrag van de pedagogisch medewerker leiden en te veel over de hoofden van de kinderen heen gaan.

Een extra impuls

Kwaliteit doet ertoe. Met hoogwaardige voorschoolse opvang en educatie kan de ontwikkeling van kinderen een extra impuls krijgen, in lijn met wat in buitenlands onderzoek is gevonden. Maar het Pre-COOL onderzoek laat ook zien dat de proceskwaliteit nog niet optimaal is. Met name het verhogen van de educatieve kwaliteit moet een aandachtspunt

zijn. De vraag is hoe dat het beste kan. In het Pre-COOL onderzoek is ook gekeken naar de relaties tussen proceskwaliteit (zoals gemeten met de CLASS en de vragenlijsten over het activiteitenaanbod) en structurele kwaliteitskenmerken, zoals groeps grootte, staf-kind ratio, opleidingsniveau van de pedagogisch medewerker, het werken met een vve-programma en professionaliseringsactiviteiten. Hieruit komt naar voren dat groeps grootte en staf-kind ratio weinig voorspellende waarde hebben voor de proceskwaliteit, terwijl het opleidingsniveau van de pedagogisch medewerker een klein positief effect blijkt te hebben op de emotionele en educatieve kwaliteit. Echter, vooral de aandacht voor continue professionele ontwikkeling en – in mindere mate – het werken met een vve-programma blijken samen te gaan met een hogere emotionele en vooral hogere educatieve kwaliteit. Onder professionele ontwikkeling wordt hier verstaan het hebben van frequent teamoverleg over de inhoudelijke activiteiten en de planning daarvan, regelmatig bij elkaar in de groep kijken, leidinggevend die inhoudelijke en pedagogische feedback geven aan de medewerkers en gezamenlijke professionaliseringsactiviteiten, zoals nascholing, ondernemen. Investeren in voortdurende professionele ontwikkeling van pedagogisch medewerkers lijkt dus raadzaam. Het activiteitenaanbod lijkt een belangrijk element van proceskwaliteit te zijn en is gerelateerd aan de ontwikkeling van kinderen. De resultaten suggereren dat een te sterke na-

druk op educatieve activiteiten met een schools karakter overrechts zou kunnen werken, evenals een te sterke nadruk op het omgekeerde, namelijk vrij spel. Wat is dan wel wenselijk? Op basis van de voorlopige resultaten van Pre-COOL, die nog maar over één jaar opvang en educatie gaan en slechts betrekking hebben op twee- tot driejarige kinderen, lijkt het erop dat een goede balans moet worden gezocht tussen een aanbod van begeleid spel en doelgerichte speel-werkactiviteiten die aansluiten bij de interesses en belevingswereld van kinderen en kinderen stimuleren tot redeneren,

plannen en overleggen en die veel ruimte geven voor zelfsturing en zelfstandigheid. Het lijkt van belang ervoor te zorgen dat er een doel is binnen de activiteit of het spel waar kinderen gezamenlijk naartoe kunnen werken. Pedagogisch medewerkers kunnen kinderen hierin ondersteunen door ze van tevoren te laten nadenken wat ze willen gaan doen, een plan te maken en ze vervolgens stimuleren om dit vast te houden of in overleg bij te stellen.

¹ Mede-auteurs zijn: Paul Leseman, Hanna Mulder, Tineke Paas, Annemiek Veen en Josje Verhagen.

BBMP-wetenschapsrubriek

In de BBMP-wetenschapsrubriek geeft BBMP ruimte aan de groeiende groep wetenschappelijk onderzoekers en promovendi die zich in alle breedte bezighouden met kinderopvang. Hun onderzoeksresultaten verdienen het om onder de aandacht van het veld te komen: ze geven inzicht in vragen die ons in de kinderopvang bezighouden en ze bieden meer dan eens praktische handvatten voor het handelen op de werkvloer. Als u geïnteresseerd bent in de details van het onderzoek of u denkt een bijdrage te kunnen leveren aan onderzoek, dan bent u uitgenodigd om contact op te nemen met de auteurs. Aan deze serie werken in ieder geval de onderzoekers van ECCCESS mee. ECCCESS staat voor Early Childhood Care and Education in a Sustainable Society. Onder die titel werken sinds drie jaar pedagogen, psychologen en economen van de Universiteit van Utrecht samen in een interdisciplinaire onderzoeksgroep onder leiding van Paul Leseman (hoogleraar pedagogiek), Marcel van Aken (hoogleraar ontwikkelingspsychologie) en Janneke Plantenga (hoogleraar economie). Daarnaast worden onderzoekers van andere universiteiten uitgenodigd een bijdrage te leveren.

Voor deze bijdrage kunt u contact opnemen met Pauline Slot van de Universiteit Utrecht, E: p.j.slot@uu.nl.